

POZOR • POZOR • POZOR • POZOR • POZOR • POZOR

Kriminalita patří dlouhodobě k nejdiskutovanějším společenským problémům. Odpovídají však naše představy o jejím rozsahu, nejtypičtějším formách nebo o efektivitě jednotlivých opatření, zaměřených na její kontrolu, skutečnosti? A nakolik pravdivý je obraz, který nám o zločinu podávají média či oficiální kriminální statistiky? Odpověď na tyto i podobné otázky nalezne čtenář v publikaci, která je zároveň přehledným a čtivě pojatým úvodem do kriminologie. Právě tento obor, s jehož poznatky se po vzoru zahraničních univerzit můžeme stále častěji setkat také ve studijních programech řady českých vysokých a vyšších odborných škol, se kriminalitě a jejímu zkoumání soustavně věnuje. Kniha je koncipována tak, aby čtenáře vybavila základními znalostmi, potřebnými pro kritické hodnocení informací o kriminalitě, její struktuře a vývoji. Poukazuje na řadu mýtů a polopravd, které diskuse o zločinu, pachatelích a obětech již tradičně provázejí. Nabízí ucelený náhled

na nejvýznamnější kriminologické teorie, a to jak ve vztahu k příčinám kriminality, tak k možnostem jejího ovlivňování. Zabývá se aktuálními tématy jako je strach ze zločinu, veřejné mínění o kriminalitě, restorativní justice nebo alternativní tresty. Autor, který je pracovníkem Institutu pro kriminologii a sociální prevenci v Praze, při její přípravě vycházel z nejnovějších domácích i zahraničních kriminologických výzkumů. Také proto jeho práce osloví v podstatě každého, koho uvedená problematika zajímá. Rozhodně by však neměla uniknout pozornosti studentů, kteří se kriminalitou zabývají v rámci příbuzných společenskovědních oborů (zejména sociologie, práva, psychologie či sociální pedagogiky). Relevantní poznatky pro vlastní práci v ní najdou rovněž experti, působící přímo v oblasti kontroly kriminality, jako jsou policisté, soudci, manažeři prevence kriminality, probační úředníci nebo školní metodici prevence.

4240760316

Ustřední knihovna FSS MU Brno

299

ISBN 978-80-247-2982-4

9 788024 729824

 GRADA®

Grada Publishing, a. s., U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
e-mail: obchod@grada.cz, www.grada.cz

Jan Tomášek

ÚVOD DO KRIMINOLOGIE

Jak studovat zločin

 GRADA®

jedinečná. Pokud se vrátíme k příměru o exkurzi do neznámých krajín, setkání s kriminologií by mělo představovat zkušenost zvláštního druhu. Bude to výlet do končin sice dobře známých a mnohokrát navštívených, ale průvodce při něm udělá vše pro to, aby je každý, kdo má zájem, uviděl v nových a dosud netušených barvách. Nezbývá než věřit, že takový zážitek bude pro čtenáře zajímavý a přínosný.

1. KRIMINOLOGIE JAKO VĚDA O KRIMINALITĚ

Samozřejmost, s jakou je většina z nás připravena pustit se kdykoli do diskuse o **kriminalitě**, naznačuje, že tento termín je užíván jako cosi jasné a zřetelně daného, pod čím si všichni představíme totožný okruh jevů. Vystoupí-li v televizi mluvčí Ministerstva vnitra se sdělením, že kriminalita meziročně vzrostla nebo klesla o pět či deset procent, jakoby automaticky se předpokládá, že diváci nebudou mít s porozuměním takové zprávy sebe-menší problém. Podobného dojmu můžeme nabýt o **kriminologii** jako vědním oboru, který, jak název napovídá, se kriminalitou a jejím studiem zabývá (samotné slovo kriminologie vzniklo jako složenina latinského výrazu „*crimen*“, tedy zločin, a řeckého „*logos*“, nauka nebo vědění). I zde budeme očekávat, že předmět kriminologického bádání je jednoznačně dán a není důvod jakkoli zpochybňovat, čím se kriminologové mají, eventuálně nemají zabývat. Za určitý rozmar kriminologů samotných bychom proto mohli považovat, že pokud mezi nimi existuje vleklý a vyčerpávající spor, pak právě o adekvátní vymezení samotného termínu kriminalita.

Na první pohled se zdá, že zde není proč váhat. Klíčem, podle něhož snadno označíme určité jednání za jednání kriminální, je nepochybně **trestní zákon**. Kriminalita pak vcelku jednoduše představuje souhrn takových forem chování, které trestní právo posuzuje jako trestné činy (srov. Coleman et al., 2000). Přesto se nemálo kriminologů proti tomuto vymezení bouří, byť tím v zásadě nedělají nic jiného, než že si komplikují vlastní práci. Jde o to, že zmíněné pojetí, zpravidla chápané jako **legální definice kriminality**, v sobě skrývá několik zásadních nedostatků. První z nich, který stojí za uvedení, nutně potěší každého, kdo si libuje v paradoxech. Pokud je vymezení kriminality bytostně spjata s trestními zákoníky, pak se zcela logicky vnucuje úvaha, že jakmile by neexistovalo trestní právo, neexistovala by ve společnosti ani kriminalita. Jak v tomto duchu ironicky poznamenává S. Jones (2006), trestní zákon je tím pádem sám o sobě hlavní příčinou zločinu. Výroky tohoto typu přirozeně mohou znít až přespříliš akademicky a na hony vzdáleně potřebám praxe či zkušenostem běžných občanů, avšak

jak naznačí následující řádky, legální definice kriminality vyvolává pochybnosti také z dalších důvodů.

LEGÁLNÍ DEFINICE ZLOČINU A JEJÍ NEDOSTATKY

Spoléhat se při vymezení kriminality zcela a pouze na trestní právo je zrádné i pro to, že samotné trestní zákoníky procházejí takřka neustálými změnami. Díky tomu se stává, že v určitém historickém období je jistý druh jednání považován za trestný čin, a člověk tak za něj může být stíhán a odsouzen, zatímco v době jiné nikoli, přestože svou podstatou půjde stále o tentýž jev. Trestní zákony ostatně nejsou nic jiného než **sociální konstrukt**, který si v příslušné době vytváří sama společnost, aby regulovala chování svých členů (Muncie et al., 2001). Názory, co je třeba tímto způsobem upravovat, se přitom mohou v průběhu času měnit, a to i výrazně. Příklady nalezneme řadu. Historicky lze mimo jiné vystopovat značné změny přístupu společnosti k drogám a alkoholu, k potratům či k homosexualitě. V domácí kriminologické literatuře bývá při této příležitosti citován § 109 trestního zákona z roku 1961, který za trestný čin považoval opuštění republiky (viz např. Kuchta et al., 2005). Málokdo z nás by o jedinci, který se takto provinil, patrně uvažoval jako o „typickém zločinci“, nicméně přísné lpění na definici kriminality jakožto chování, které přesně a jednoznačně vymezuje existující trestní zákon, by si takové hodnocení žádalo.

Vzpomínka na totalitní režim má význam také z jiného důvodu. Je třeba pamatovat, že za každým zákonem stojí zcela konkrétní sociální, ekonomické a politické podmínky, v nichž vzniká, a které tak nutně odráží. Pokud tudíž kriminalitě rozumíme jako jevům, jež příslušná společnost zapovídá, je nezbytné dohlédnout k procesům, v nichž jsou trestní zákony formovány. Trochu překvapivě se na to nejednou zapomíná, a to i na poli kriminologie. Setkat se díky tomu můžeme s vědomou či nevědomou tendencí kriminalitu čas od času **antropomorfizovat**, tj. připisovat jí vlastnosti a schopnosti živého organismu. Za takových okolností se o ní náhle nemluví jako o souboru jednání, která nacházejí svůj věrný odraz v konkrétním zákoně, přijatém konkrétními poslanci a v konkrétním čase, ale jako o jakémsi démonu, který si žije svůj vlastní a na nás spíše nezávislý život, mezi jehož projevy podle všeho bohužel patří zejména samovolný a nekontrolovatelný růst. Jak si ukážeme v jedné z následujících kapitol, k tomu, aby tento démon přišel

o pěkný kus svého hříšného těla, přitom někdy postačí náležitě hustý les rukou v poslanecké sněmovně. Je k tomu nutné například pouze to, aby zákonodárci zvýšili hranice, které oddělují trestné činy od přestupků, v rámci kriminálních statistik neevidovaných.

Stojí za povšimnutí, že těsné sepětí mezi politikou a trestními zákony je pověstným trnem v oku mnoha kriminologů hlásícím se k tzv. kritickým či radikálním proudům. Poukazují na skutečnost, že jedinci, respektive sociální vrstvy, které mají přístup k moci a k prosazování vlastních ekonomických a politických zájmů, mohou trestní zákony využívat ve svůj prospěch, a zejména pak k udržení jim vyhovujícího společenského stavu. I jejich méně politizujícím kolegům je nicméně jasné, že oddělovat zákonná vymezení zločinu od podmínek, v nichž k tomuto vymezování dochází, je vskutku nemožné. Také proto je jednou z nejpůvodnějších a v učebnicích nejčastěji uváděných definic kriminologie ta, jejímž autorem je **E. Sutherland** (srov. Newburn, 2007). Podle něj jde o studium procesů, jak jsou vytvářeny zákony, jak porušovány a jak společnost na toto porušování reaguje.

Citlivost některých kriminologů na výše nastíněný problém lze dobře ilustrovat diskusí, která se před časem rozhořela ohledně udílení mezinárodní Stockholmské kriminologické ceny. Tou se od roku 2005 rozhodla švédská vláda ve spolupráci s Mezinárodní kriminologickou společností (ISC) a ve stylu Nobelovy ceny odměňovat význačné osobnosti, které mimořádnou měrou přispěly k rozvoji oboru. Někteří autoři jako F. Balvig či N. Christie však v této ceně spatřují ohrožení samotné podstaty kriminologie jako společenskovedního oboru. V tradici zmíněné Sutherlandovy teorie je totiž podle nich zcela nezbytné, aby si kriminologie zachovávala k jednotlivým vládám a jejich kriminální politice vždy a za všech okolností nezávislý přístup. Jakmile je tento princip narušen, byť v podobě chvályhodného úmyslu vyzdvihnout a finančně odměnit dílo předního kriminologa, je zde riziko, že státní instituce se budou následně stále více vměšovat do rozhodování o tom, jak se má tento obor dále vyvíjet (viz Balvig et al., 2008).

Nabízí se myšlenka, zda jde pojmenovat alespoň určitou, byť svým rozsahem třeba i nevelkou skupinu jevů, které byly a jsou za zločin považovány ve všech dobách a kulturách, tedy univerzálně. Často je v této souvislosti citován italský kriminolog **R. Garofalo**. Podle něj je prokázání jejich existence v podstatě nemožné (srov. Jones, 2006). Přesto považoval za užitečné označit některé zločiny jako **zločiny přirozené**, jimiž bychom měli chápat skutky, pro které je trestní postih charakteristický takřka v každé zemi či v každém historickém období, neboť zločinná jsou již svou podstatou. Řadil

mezi ně především vraždu, znásilnění, loupež a krádež. Ostatní delikty již naproti tomu odrážejí vůli zákonodárců a jsou mnohem nápadněji podmíněny příslušnou dobou, respektive v ní prosazovanou trestní politikou. Ani tato klasifikace však není zcela průkazná. Vezmeme-li jako příklad zabití jednoho člověka druhým, není těžké nalézt řadu okolností, za nichž ani tento skutek nemusí nutně vést ke stíhání pachatele (sebeobrana, válečný stav, po-prava, v některých zemích též euthanasie).

Legální definice kriminality svazuje kriminologům ruce ještě z jiného důvodu. Jestliže se určitý čin stává trestným pouze na základě zákona, pak zločincem je výhradně ten, kdo byl podle stejného zákona řádně stíhán a uznán vinným. Jen ti nejnaivnější z nás se ale mohou domnívat, že každý, kdo zákon poruší, se stane objektem zájmu a péče orgánů činných v trestním řízení. Jak si doložíme později, mnohé naopak silně nasvědčuje tomu, že řada deliktů zůstává neodhalena. Studie, zaměřené pouze na jedince, kteří za své skutky formálně pykají, by tak přehlížely pořádný kus reality. Kriminologie by pak nebyla objektivní vědou o zločinu a zločincích, ale pouze o několika vybraných osobách, které si nedávají pozor a nechají se při páchání trestných činů chytit.

SOCIOLOGICKÁ DEFINICE ZLOČINU A JEJÍ OMEZENÍ

Nepřehlédnutelné slabiny legální definice kriminality vedou mnohé kriminology k pokusům vymezit zločin vhodnějším způsobem. K nejproslulejším patří práce **T. Sellina** z konce třicátých let 20. století. Byl názoru, že kriminologie by se rozhodně neměla omezovat na trestní zákony a jejich překračování, ale daleko spíše se v obecnější rovině zaměřit na porušování **morálních či sociálních norem**. Vycházel z předpokladu, že v každé společnosti existují určité standardy chování, jejichž dodržování se od jedince očekává, a nedodržování je určitým způsobem sankcionováno (například veřejným míněním), avšak pouze část z nich nachází svůj odraz v trestním zákoně. Pokud si kriminologie hodlá nárokovat postavení vědeckého oboru, je vyloučeno, aby předmět jejího bádání určovali výhradně zákonodárci, kteří sami o sobě vědci nejsou (srov. Jones, 2006). Autoři držící se této linie uvažování proto v souvislosti s náplní kriminologického zkoumání hovoří spíše v termínech sociálních deviací (eventuálně sociálně patologických jevů, asocíálního chování nebo nonkonformního či rizikového jednání). Krimi-

nologii se za těchto podmínek rázem otevírá nejen šance zbavit se osudové závislosti na zákonech, ale současně i zahrnout do pole svého zájmu takové projevy lidského chování, na něž sice trestní zákon nepamatuje, avšak společnost je přesto vnímá jako nežádoucí, deviantní či závadové.

Příkladem takového jevu může být prostituce, která v řadě zemí (včetně České republiky) není sama o sobě považována za trestný čin. Přesto se na osoby, které ji provozují, nahlíží jako na jedince vymykající se společenským normám. Poskytování sexu za úplatu navíc představuje určité „předpolí“ kriminality, neboť mnohé trestné činy, které již pozornosti zákonodárců neunikly, s ním poměrně úzce souvisejí (mimo jiné kuplířství či obchodování s lidmi). Zdá se proto zcela přirozené, že řada kriminologů se ve svých výzkumech prostituci zabývá, byť se v tradici legální definice o kriminalitu nejedná.

Pojetí, které zločin nahlíží v takto širší a na trestních zákonech nezávislé rovině, bývá popisováno jako **sociologická definice kriminality**. Její výhodou kromě jiného je, že daleko věrněji než definice legální podchycuje široké spektrum problémů, které veřejnost ve vztahu k vlastní bezpečnosti vnímá a prožívá jako ohrožující. Kriminalita, jak ji vymezuje zákon, je totiž pouhou „špičkou ledovce“, pod níž se nachází nepřeborné množství dalších, byť trestními kodexy neregulovaných jevů, jejichž existence občany rovněž více či méně znepokojuje. Jde kupříkladu o méně závažné projevy vandalismu, rušení nočního klidu nepřizpůsobivými občany, bezdomovce či opilce na veřejných prostranstvích (srov. Muncie et al., 2001). Lze se ostatně domnívat, že míru obav veřejnosti z určitých situací nebo jedinců bezprostředně neovlivňuje fakt, zda na takové problémy trestní zákon pamatuje, případně za jakých podmínek. Může se naopak stát, že určité jevy trápí občany více a vzbuzují větší negativní emoce než padělání a pozměňování známek nebo křivé tlumočení, které pozornosti našich zákonodárců neunikly, a představují proto skutkové podstaty trestných činů.

Je-li vysloven požadavek na kritický přístup kriminologů k sociálním, politickým a ekonomickým podmínkám, za nichž vznikají trestní zákony, zdá se, že sociologická definice zločinu je naprosto ideálním východiskem pro jakékoli bádání. Morální normy, na jejichž porušování staví, se jeví jako cosi nezpochybnitelného, a navíc pevně spjatého se samou podstatou života a organizace společnosti. Přesto platí, že také tento přístup má svá omezení, která vytrvale brání, aby se v kriminologii prosadil na úkor legální definice, tedy jako jediné a všemi bez výhrad uznávané pojetí. Jedním z nich je evidentní **neurčitost či vágnost** takto formulované definice. Málo-

kdo asi pochybuje, že pro společnost jsou charakteristické určité normy, jejichž narušení je vnímáno jako ohrožující, a narušitel sám jako deviant. Pokusit se o jejich přesný, ucelený a trvalý výčet, je však nemožné. K takovému tvrzení nás opravňují minimálně následující skutečnosti:

- Obdobně jako trestní zákony, vyvíjejí a mění se i morální normy. Chování, které bylo považováno za nemístné či výstřední před sto lety a člověk za něj musel očekávat odsouzení ze strany svého okolí, může být nyní zcela běžným. Nebude proto budit ani zájem ostatních, natož pak jakékoli morální pohoršení (příkladem může být odvážný styl oblékání či zveřejňování detailů z vlastního intimního života).
- Značné proměny norem budeme sledovat také tehdy, vydáme-li se na cestu po různých zemích nebo kulturách. Odlišnosti mohou být někdy natolik silné, že ve svém důsledku vedou až k vzájemnému nepochopení, netoleranci a konfliktům (například rozdíl mezi islámskými zeměmi a „Západem“).
- Univerzální platnost morálních norem je zpochybnitelná dokonce i v rámci jedné země. Jinak budou hodnotit určité chování jako žádoucí nebo nežádoucí mladí lidé, a jinak lidé starší, jinak věřící a jinak ateisté a jinak příslušníci majoritního obyvatelstva ve srovnání s členy nejrozličnějších subkultur nebo hnutí inklinujících k alternativním způsobům života.
- K tomu, aby bylo chování označeno jako odchylovající se od morálních norem, není podstatný pouze jeho vlastní obsah (tedy co jedinec činí), ale též celkový kontext, v němž se odehrává. Určujícími jsou přitom jak faktory situační, tak faktory spojené s osobou, jíž se věc týká (jiné projevy budeme tolerovat dítěti, jiné dospívajícímu a zcela jiné dospělému, a obdobně jiné chování očekáváme na svatbě a jiné na pohřbu, jiné v divadle a jiné na fotbalovém stadionu).
- Velmi záleží na tom, kdo konkrétně bude morálnost či amorálnost určitého jednání posuzovat a hodnotit. V řadě případů se totiž jednotliví lidé nemusí shodovat, co je a není přípustné – příkladem budiž názory a postoje k užívání alkoholu nebo k manželské nevěře. Čí pohled je ale správný?

Uvedené námítky jsou pro některé kriminology natolik pádnými, že odmítají jakékoli výroky o univerzálně platných normách, s nimiž by všichni a bez rozdílu souhlasili. Odpověď na otázku, co je a co není deviantní, se podle nich bude vždy odvíjet od toho, komu ji zrovna položíme. Teorie, stavící se k problematice sociálních deviací tímto stylem, se obvykle označují jako **teorie relativistické**. Jejich příznačným rysem je, že se zajímají přede-

vším o reakce publika či veřejnosti na určité chování, neboť deviantní je podle nich pouze to, co je takto označeno ostatními.

Rozdílný pohled, který mohou mít různí lidé na normy a jejich porušování, bývá v domácí i zahraniční literatuře s oblibou dokládán výzkumem J. Simmonse z konce šedesátých let 20. století. Respondenti v něm z nabízeného seznamu vybírali typy osob, které považují za devianty (srov. např. Muncie et al., 2001; Munková, 2004). Ačkoli se v odpovědích podle očekávání nejčastěji objevovali vrahové, recidivisté, prostitutky nebo narkomani, není možné ignorovat, že pro některé z dotázaných si označení „deviant“ zasloužili také ateisté, komunisté, rozvedeni lidé, pacifisté, a dokonce i tehdejší prezident USA.

Ani kriminolog, upínající se k sociologické definici zločinu a upřednostňující pojem „sociální deviace“ před pojmem „trestný čin“ se tak bohužel nezabývá řadou pochybností o samé podstatě svého oboru. Otázku si proto položíme takto – existuje vůbec cesta, jíž se lze ze sporů o vyhovující vymezení kriminality vymanit? Určitě ano, připustíme-li, že v kriminologii stejně jako v běžném životě je občas nejen možné, ale dokonce velmi praktické činit rozumné kompromisy. Většina kriminologů si tak postupem času zvykla zaujmout k výše diskutovanému problému střízlivý a pragmatický přístup. Trestní zákon si navyklí chápat jako užitečný nástroj, pomocí něhož mají slušnou šanci se v poměrně nepřehledné oblasti společensky nežádoucích jevů neztratit. Při své práci navíc denně využívají zdroje informací, které ze stejného zákona vycházejí – mimo jiné policejní a justiční statistiky nebo soudní spisy. Zároveň však platí, že se ve svém bádání nesvazují aktuálním zněním zákona více, než je nutno. Jak v tomto směru výstižně poznamenává O. Novotný (2008), omezením se pouze na formy kriminality, které legislativa zná, by se kromě jiného dobrovolně vzdali možnosti účastnit se diskuse, zda by se zákon sám neměl změnit a zahrnout další činy, které dosud trestné nejsou. Samozřejmostí v duchu zmiňované Sutherlandovy definice kriminologie by pak měl být i náležitě kritický přístup k procesům, za nichž právo vzniká a jimiž je vymáháno. Již z principu se proto kriminologové musejí zajímat, proč určité chování trestní zákon reguluje, zatímco jiné, byť pro společnost neméně nebezpečné, nikoli.

MASARYKOVY UNIVERZITA
Katedra kriminologie
30200 2010

KRIMINOLOGIE JAKO VĚDA EMPIRICKÁ

Studiu chování, které nabývá zločinného charakteru, se lidstvo věnovalo dávno před tím, než světlo světa spatřil nápad, že by se takové činnosti dalo ušlechtilé říkat kriminologie. Jak uvádějí takřka všechny kriminologické učebnice, tento termín se poprvé objevil až v díle francouzského antropologa Topinarda z roku 1879, respektive v názvu Garofalovy knihy z roku 1885. Již před nimi však o příčinách a projevech kriminality přemýšlely a psaly desítky jiných autorů, zabývajících se tímto tématem z pozic spisovatelů, lékařů nebo duchovních. Je proto důležité vědět, proč právě **na konci 19. století** zazněly hlasy, že odpovědný a systematický přístup ke studiu zločinného chování se neobejde bez specializovaného vědního oboru. Podle S. Walklateové (2007a) je provázanost vzniku kriminologie se zmíněným obdobím navíc podstatná také z toho důvodu, že v zásadě určilo, jak a na jakých principech se bude celý obor utvářet. Jde o to, že podobně jako jiné vědy i kriminologie je napevno zakořeněna v idejích **moderní doby**.

Budeme-li pro tuto, svým způsobem dodnes aktuální etapu lidských dějin hledat výstižné charakteristiky, nabízí se především bezmezná víra lidstva ve vlastní rozum a v možnost podmanit si jím svět. Počátek takto sebevědomého uvažování nelze hledat jinde než v nástupu osvícenství v 18. století. Právě tehdy byly nově hlášány nároky na moderní vědění, právě tehdy se masově šířilo nadšení, že jednou provždy končí období tmářství a nastává osvícená éra emancipujícího se lidského rozumu (srov. Pešková et al., 1997). Toto směřování pak v oblasti vědy naplno dovršily principy **pozitivizmu**. A právě ony, obrazně řečeno, stály nad kolébkou kriminologie.

Veškerou podstatu pozitivizmu lze snadno postihnout pouhým překladem slova „pozitivní“, které znamená „jistý“, „určitý“ nebo „spolehlivý“. Pozitivisté se nezajímají o nic jiného než o danou a faktickou skutečnost, tj. o to, co je, a co nám naše smysly představují. Svou roli nevidí v pátrání po smyslu skutečnosti, ale ve sbírání skutečností. Jediným účelem vědeckého poznání je pro ně zjednat člověku vládu nad věcmi, předvídat dění na světě a zařizovat se podle toho (Neff, 1993).

Byť o době současné hovoříme spíše jako o postmoderní, citované ideje jsou snadno pozorovatelné i v dnešním, každodenním životě většiny z nás. Nadále jsme neoblomně přesvědčeni, že věda, založená na objektivních znalostech, učiní náš život lepší a pohodlnější. Díky jejím pokrokům jsme obklopeni neuvěřitelným množstvím technických vymožeností, cestování z jednoho konce světa na druhý se stalo záležitostí několika hodin a díky

výzkumům v oblasti medicíny se často a rádi oddáváme naději, že v brzké budoucnosti bude existovat lék na každou nemoc či neduh, které nás mohou potkat. Takovou filozofii, vlastní původně přírodním vědám, si v době svého vzniku daly do vínku i nově se objevující vědy sociální. Principiálním se pro ně stal názor, že s využitím metod, převzatých z exaktních nauk, mohou poskytnout data o sociálním světě a jeho problémech, přičemž jejich znalost následně umožní tento svět ke spokojenosti všech řídit a kontrolovat.

Jaký je v daném ohledu příběh kriminologie? Lze konstatovat, že pozitivismus se do ní jednou provždy vtělil vírou, že kriminální chování je možno objektivně zkoumat a skrze pochopení biologických, psychologických či sociálních faktorů, které stojí na jeho pozadí, se dobrat podstatných příčinných vztahů. A nejen to. Pokud kriminologové tyto vztahy objeví a položí na stůl přesvědčivé důkazy, proč a za jakých podmínek lidé zločiny páchají, bude vzápětí možné se na dané příčiny zaměřit a vytvořit podle nich vhodnou kriminální politiku. Jinými slovy řečeno, obdobně jako mohou technické vědy snít, že na konci jejich cesty pokroku stojí dokonalé a bezchybné vynálezy, v představách prvních kriminologů se rýsovala společnost zbavená kriminality. Devatenáctému století zněla taková vize obzvlášť libě, neboť spolu s postupným růstem měst a průmyslových aglomerací rostly i sociální problémy jako chudoba či špatné životní podmínky části obyvatel, které ve svém důsledku vedly jak k nárůstu zločinu samotného, tak obav občanů z něj. Také tento fakt rychlému rozvoji kriminologie jako samostatného vědního oboru napomohl (srov. Lee, 2007).

Podstatou kriminologie se stalo **vědecké zkoumání zločinu**. Právě „vědeckost“ měla být znakem, který nově vznikající obor zaručeně odlišil od všech, výše zmiňovaných „nevědeckých“ textů a úvah, věnujících se stejným otázkám. V duchu pozitivizmu nemá kriminolog o zločinu a jeho příčinách spekulovat či planě filozofovat, nýbrž o něm po vzoru exaktních věd shromažďovat empirická data, a v nich pak hledat prokazatelné souvislosti a kauzální vztahy. Není náhodou, že za zakladatele oboru je považován **C. Lombroso**, italský antropolog, neboť to byl právě on, kdo jako první ke studiu zločinu a zločinců tímto náležitě sofistikovaným způsobem přistoupil.

Stojí za povšimnutí, že **empirickou povahu** svého oboru mají kriminologové tendenci zdůraznit pokaždé, přijde-li řeč na význam kriminologie pro trestněprávní vědu a kriminální politiku. V obou případech – a zcela v duchu pozitivizmu – argumentují, že hodláme-li kriminalitu potírat, je nevyhnutelné ji nejprve dokonale poznat. Obdobně nelze bez náležitých empirických znalostí vytvářet trestní právo, které by odpovídalo aktuálním potřebám. Jak trestněprávní věda, tak kriminální politika mají charakter

normativní (tedy vytvářejí normy, vzorce, doporučení či ideály, týkající se příslušné oblasti), a tak kriminologii s její jednoznačnou orientací na reálný stav potřebují, neboť bez ní jsou v podstatě „slepé“ (srov. Novotný et al., 2008). Bohužel zdaleka ne každého, kdo je za tvorbu trestních zákonů či obecně za přípravu a realizaci kriminální politiky odpovědný, se o tom daří přesvědčit. Kriminologie je přitom připravena poskytnout informace nejen o kriminalitě samotné nebo o lidech, kteří trestné činy páchají či se stávají jejich obětí, ale současně se stále ochotněji pouští do studia toho, jak funguje samotný systém trestní justice (srov. Newburn, 2007). Předmětem kriminologických výzkumů se díky tomu stává například efektivita jednotlivých trestů (trest odnětí svobody, alternativní tresty apod.), dopady legislativních změn na kriminalitu či zkušenosti a názory expertů, v trestní justici působících.

Rozšiřující se zájem kriminologů o nové výzkumné problémy se promítá i do stále obsáhlejších definic kriminologie samotné. Málokterý autor si dnes vystačí s pouhým etymologickým výkladem příslušného termínu (tedy „věda o kriminalitě“). Nahlédneme-li do jedné z nejnovějších českých učebnic, setkáme se s popisem, že kriminologie zkoumá za pomoci teoretických postupů a empirických metod kriminalitu, její příčiny, projevy a latenci, pachatele, oběť a jejich vzájemný vztah, sankční systémy a jejich účinnost, formální sociální kontrolu kriminality uskutečňovanou prostřednictvím trestní justice, neformální sociální kontrolu, společenské procesy kriminalizace a viktimizace, prevenci a veřejné mínění o kriminalitě (viz Kuchta et al., 2005).

Podle D. Garlanda (2002) můžeme v daných souvislostech dokonce hovořit o tom, že pokud si dnes kriminologie nárokuje postavení samostatného vědního oboru, je to díky určitému souběhu dvou, do značné míry odlišných vývojových proudů. První z nich, výše diskutovaný a na pozitivistickém nazírání na svět založený, lze s odkazem na jednoho ze zakladatelů označit jako **lombrosiánský projekt**. Jeho podstatou je touha dobrat se příčin kriminality, a to zejména tím, že se podaří nalézt charakteristiky, které odlišují kriminální populaci od nekriminální. Druhý proud, pro nějž se podle Garlanda hodí nálepka **vládní projekt**, je pak daleko více zaměřen na ryze praktické otázky, související již přímo s prací trestní justice. Kriminologické výzkumy se v tomto případě orientují na činnost policie, soudů, vězeňství a dalších institucí, eventuálně se snaží nabídnout data o rozsahu a struktuře kriminality. S trochou despektu, vyvolaného zjevným odklonem od původních, přísně vědeckých ambicí kriminologie, bývá tento směr bádání nazýván **kriminologií administrativní**. Jako první použil takové označení

J. Young, a to konkrétně pro výzkumy realizované na půdě britského Home Office v osmdesátých letech 20. století (více viz např. Young, 1994).

KRIMINOLOGIE JAKO VĚDA MULTIDISCIPLINÁRNÍ

Kriminologii jsme popsali jako vědu zabývající se studiem kriminality. Je však na místě, aby si v tomto směru nárokovala výhradní postavení? Nejsou tu náhodou i další obory, pro něž zločin a zločinci představují předmět trvalého zájmu? Také na tyto otázky je nutné odpovědět, chceme-li pochopit postavení a roli kriminologie v současném světě.

O vztahu kriminologie k **trestněprávní vědě** již byla řeč. I pro ni je kriminalita ústředním tématem, k němuž ovšem přistupuje ze specifické pozice vědy normativní. Platí však, že také mezi vědami empirickými se najdou takové, v jejichž rámci vznikla a vzniká úctyhodná řada studií, úzce orientovaných na problematiku kriminality. Pokud je mezi čtenáři **psycholog** nebo student psychologie, dávno je muselo napadnout, že kriminologie se předmětem svého zájmu nutně a v mnoha směrech kryje s kriminální (forenzní) psychologií. **Sociologa** pro změnu velmi nudila pasáž o sociálních deviacích, neboť toto téma dávno obsáhl v rámci přednášek ze svého oboru. Podobné zážitky možná čekají na dalších stránkách také na **pedagogy** nebo **sociální pracovníky**, neboť v kriminologii se nutně řeší jak vztahy mezi výchovou a trestnou činností (včetně výchovného působení na pachatele), tak problémy jako sociální pomoc rizikovým skupinám. Významných průniků na pole své působnosti by si mohli povšimnout taktéž **politologové, ekonomové, historici, odborníci na média** a mnozí další. Buďme proto upřímní – je zde, uvážíme-li pluky expertů na zločin, rekrutujících se z mnoha příbuzných oborů, místo pro kriminologii? Neměl tak trochu pravdu **T. Sellin**, když kriminology s jistou dávkou škodolibosti přirovnával ke králům bez království?

Naznačená otázka volá po důkladném teoretickém rozboru. Výstižnou odpověď nám však nabídne i letný pohled do praxe. Pokusme si vybavit, v jakých souvislostech se nejčastěji hovoří o kriminalitě a jejich příčinách. Které faktory zaznívají? Většinou takové jako neadekvátní výchova v rodinách či ve škole, násilí v médiích, negativní vliv vrstevníků, dědičnost, nevhodně trávený volný čas, špatné vzory politiků, nezaměstnanost, chudoba, anonymita velkoměst, morální úpadek společnosti, příliv cizinců, nedostatek

policistů, závislosti na návykových látkách nebo příliš shovívané zákony. Zapomeňme nyní na pokušení hodnotit, které z nich se nám jeví jako významné, a které nikoli. Smyslem daného a poněkud nesourodého výčtu bylo něco jiného. Šlo o to, poukázat na skutečnost, že příčiny kriminality je třeba hledat napříč různými oblastmi, jak na úrovni jedince, tak celé společnosti, neboť kriminalita sama je ze své podstaty **multidimenzionální jev**. K jejímu studiu proto nelze přistoupit jinak než **multidisciplinárně**, tedy s využitím poznatků všech relevantních oborů. Takovému úkolu se kriminologie nebrání – jde naopak o její zcela přirozenou charakteristiku.

Poeticky vyjádřeno, kriminologie je cosi jako místo, kde si spolu dávají dostaveníčko různé vědní obory (srov. Newburn, 2007). Kriminolog nebude nikdy popírat, že mnohé se o kriminálním chování dozví z psychologie, sociologie, trestního práva, pedagogiky a dalších nauk. Jejich poznatky přebírá a pracuje s nimi. Rozdíl je pouze v tom, že zatímco psychologa přednostně zajímají psychologické aspekty zločinu, sociologa společenské, právníka právní a pedagoga aspekty související s procesy výchovy, kriminologa nutí komplexnost předmětu jeho zkoumání, aby se snažil podchytit všechny zmíněné roviny současně.

Je vhodné poznamenat, že k multidisciplinárnímu pojetí dnes směřují prakticky všechny vědní obory. Životní realita je pouze jedna a stejně jako naše zkušenosti nejde členit na zážitky povahy ryze psychologické nebo sociální, nemá smysl vytyčovat umělé hranice mezi jednotlivými vědami. Někdy je proces takového sblížování dosti bolestný, neboť mnoho expertů má tendenci trvat na zažitých terminologiích svého oboru stejně jako na úhlu pohledu, který je v jeho rámci tradičně uplatňován. Společné diskuse se pak nejednou podobají setkání cizinců, hovořících různými, vzájemně nesrozumitelnými jazyky (srov. Pelikán, 1998). V tomto směru má kriminologie obrovské štěstí, protože nutnost ovládnout společnou řeč je zasazena přímo do jejich nejnitermějších základů.

Věc má ovšem svůj háček. Zatímco v jiných oborech spolu soupeří zastánci různých teorií, v kriminologii se vedou pomyslné války mezi přívrženci často i velmi odlišných přístupů obecného rázu. Shoda kupříkladu nepanuje ani v tom, zda příčiny kriminality hledat spíše v jedinci a jeho vlastnostech, nebo v prostředí, které ho obklopuje (Walklate, 2007a). Na druhou stranu je možno říct, že právě tato skutečnost činí z kriminologie mimořádně zajímavou a vzrušující oblast studia. Jak k tomu poznamenává S. Jones (2006), kriminologie může zklamat v podstatě pouze toho, kdo na složitě otázkou očekává jednoduchou odpověď.

KRIMINOLOGIE A KRIMINALISTIKA

V uvedeném výčtu oborů, které s kriminologií sdílejí zcela, nebo alespoň částečně předmět badatelského zájmu, záměrně chyběla **kriminalistika**. Důvod je prostý. Vzhledem k tomu, že laická veřejnost tyto obory tradičně zaměňuje, zaslouží si vztah mezi nimi zvláštní pozornost. Rozhodně platí, že zločin je ústředním tématem jak pro kriminologa, tak pro kriminalistu. Také kriminalisté mohou navíc o svém oboru prohlásit, že je empirického a multidisciplinárního charakteru. Přesto je náplň práce kriminologa a kriminalisty diametrálně odlišná. Primárním úkolem kriminalistiky je vypracovávat efektivní metody odhalování a vyšetřování trestné činnosti, které následně využívá policie a další orgány činné v trestním řízení. Zvláště se pak zaměřuje na objasňování zákonitostí vzniku, shromažďování a využívání stop stejně jako na získávání dalších, kriminalisticky relevantních informací. Jinými slovy, kriminalistika dělá vše proto, aby dopadení a usvědčení pachatele bylo vždy a za všech podmínek co možná nejpravděpodobnější (srov. Musil et al., 2004).

Úkoly, které si klade kriminologie, jsou ve srovnání s tím výrazně odlišné, což by již mělo být čtenáři zřejmé. Pokud by přesto váhal, napovědět mu lze stručným přehledem, co od kriminologie očekává jeden z jejích nejvýznamnějších světových představitelů, J. Braithwaite (1989). Podle něj by se měla pokusit uspokojivě vysvětlit minimálně třináct následujících „pravdivých zjištění o zločinu“, která vyplývají jak z oficiálních kriminálních statistik, tak z některých výzkumů:

1. Zločiny páchají disproporcionálně více muži než ženy.
2. Zločinů se zdaleka nejvíce dopouštějí osoby ve věku 15–25 let.
3. Zločiny páchají spíše lidé, kteří nežijí v partnerském svazku, než sezdaní.
4. Zločin je především záležitostí obyvatel velkých měst.
5. Zločinu se více dopouštějí lidé, kteří často mění místo bydliště, a kteří žijí v lokalitách, kde ke změně obyvatel dochází.
6. Mladí lidé se silnou vazbou na školu se méně dopouštějí zločinů.
7. Mladí lidé, kteří si kladou vyšší cíle v oblasti vzdělávání i zaměstnání, jsou méně často pachatelé trestných činů.
8. Mladí lidé, kteří ve škole dosahují slabého prospěchu, se častěji dopouštějí zločinů.
9. U mladých lidí se silnou vazbou na rodiče je menší pravděpodobnost, že spáchají zločin.